

**Шкода Н.А.**

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

**Крилова А.М.**

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

## ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК-АРХЕОЛОГІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – 30-Х РР. ХХ СТ.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ

*У чинній статті аналізується історіографічний доробок з проблеми діяльності українських жінок-археологів у другій половині ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. Для класифікації праць з означеної проблеми умовно застосовано проблемно-хронологічний принцип, за яким роботи поділено на 4 групи: 1) дореволюційні роботи; 2) радянська історіографія; 3) пострадянські публікації; 4) праці з гендерної історії.*

*Проведений аналіз історіографії свідчить, що починаючи з другої половини ХІХ ст. по сьогодні накопичено чимало матеріалів з історії археології, історії освіти, історії жінок, з гендерної історії та гендерної археології. Значно менше наукових праць з гендерної археології.*

*Перші публікації з’являються наприкінці ХІХ ст. Їх автори майже не торкаються проблеми діяльності українських жінок-археологів, в центрі їх уваги знаходяться події, пов’язані з історією становлення, розвитку російської археології як окремої науки.*

*В радянській історіографії в умовах авторитарного режиму домінує ідеологічний підхід. Радянські науковці, як і дореволюційні, головну увагу приділяли вивченню розвитку археології як самостійної наукової галузі. Найбільш поширеним жанром радянської історіографії, який безпосередньо стосується означеної проблеми, є публікації біографічного змісту, побудовані за універсальним алгоритмом.*

*Серед пострадянських публікацій в Україні найбільш численну групу, як і в попередню епоху, становлять довідкові видання та праці біографічного характеру в періодичних виданнях. В них переважає описовий підхід. Авторами більшості досліджень з гендерної проблематики є західноєвропейські та американські науковці. В останні десятиліття спостерігається зростання інтересу до вивчення проблем становища жінок, взаємин між статями. Популярною та успішною є «історія жінок». Суто гендерних досліджень в галузі археології небагато, більшість з них характеризується однобокістю. В Україні проблема входження жінки до археологічного середовища є майже нерозробленою. Відбувається накопичення джерельної бази.*

**Ключові слова:** археологія, фемінізм, археологічні розкопки, аматорство, вища освіта, музейна справа, жіноча історія, гендерний підхід.

**Постановка проблеми.** Сучасна історична наука збагачується за рахунок використання методів інших суспільних наук, з’являються нові дисципліни, серед них є історична фемінологія та гендерна історія. Саме історія жінок стала джерелом гендерних досліджень. Жіноча історія багатоаспектна. Однією з її актуальних проблем є дослідження ролі жінки в науці. Наука тривалий час вважалась виключно чоловічою сферою. В другій половині ХХ ст. науковці почали вивчати роль жінки в розвитку історичної науки, зокрема в археології. Окремий інтерес становить дослідження історіографії даної проблеми.

**Метою** даної наукової студії є вивчення історіографічного доробку проблеми діяльності

українських жінок-археологів Наддніпрянщини протягом другої половини ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. Спеціальні узагальнюючі наукові дослідження з означеної проблеми відсутні.

**Виклад основного матеріалу.** Наукові праці, в яких досліджуються окремі аспекти діяльності українських жінок-археологів Наддніпрянщини протягом другої половини ХІХ – 30-х рр. ХХ ст., різноманітні. В чинній публікації для класифікації праць з означеної проблеми умовно застосовано проблемно-хронологічний принцип, за яким роботи поділено на 4 групи: 1) дореволюційні роботи; 2) радянська історіографія; 3) пострадянські публікації; 4) праці з гендерної історії.

Перші праці з даної проблеми з'являються наприкінці XIX ст.: роботи В.Н. Юргевича «Краткий очерк» [40] та «Історичний нарис п'ятидесятиріччя діяльності Імператорського Одеського Товариства історії і старожитностей» [39].

Заслугує на увагу «Історична записка про діяльність Московського археологічного товариства за перші 25 років його існування» («Историческая записка о деятельности Московского археологического общества за первые 25 лет его существования») археолога, професора Московського університету Д.М. Анучина., що була опублікована в 1890 р. [4]. Чинна робота містить чимало фактів про діяльність П. С. Уварової, першої жінки-археолога Російської імперії, яка сприяла розвитку археології в Україні та залученню українських жінок-науковців до археологічної діяльності.

Роботи радянських авторів міжвоєнного періоду характеризуються домінуванням ідеологічного, класового принципу у вивченні розвитку археології. Однією з таких праць є книга В.І. Равдонікаса «За марксистську історію матеріальної культури» («За марксистскую историю материальной культуры») [26], наукова значимість якої є незначною.

Перші радянські розвідки, автори яких намагались подолати ідеологічний схематизм, штампи, з'являються в повоєнну добу. Слід зазначити, що все ж таки радикальних змін у вивченні історії археології не відбулося.

У 80-ті рр. XX ст. вагома роль у розвитку радянської археології належала московському науковцю О.О. Формозову [33, 34]. Вчений запропонував власний варіант періодизації історії археології.

Київський дослідник В.Ф. Генінг у роботі «Нариси з історії радянської археології» («Очерки по истории советской археологии») [8] запропонував свою марксистську модель періодизації історії археології.

Історіографічною за змістом є праця петербурзького дослідника Г.С. Лебедева «Історія вітчизняної археології. 1700–1917 рр.» («История отечественной археологии. 1700–1917 гг.») [19]. Автор ґрунтовно досліджує історію археології в дореволюційну добу.

Особливу увагу привертає праця петербурзького вченого Л.С. Клейна, «Історія археологічної думки» («История археологической мысли»), оскільки саме в ній автор зачепив гендерний аспект розвитку археології, припустивши перспективність даного напрямку [13, с. 424].

Характерною рисою наведених праць є те, що їх автори розвиток української археології розглядали виключно в контексті розвитку спочатку російської, пізніше радянської археології.

З огляду на означену проблему важливою та винятковою в межах даного періоду є робота українського науковця, археолога П.П. Курінного «Історія археологічного знання про Україну» [18], яка була опублікована у 1970 р. Українським Вільним університетом у м. Мюнхені. Автор особисто знав багатьох українських вчених-археологів, серед яких були відомі жінки-науковці. П.П. Курінний наводить чимало фактів про українських жінок- археологів – В.Є. Козловську, К.М. Мельник-Антонович, Н.Д. Полонську-Василенко та ін.

Важко переоцінити науковий доробок вітчизняного дослідника І.Г. Шовкопляса [35; 37]. Його монографія «Розвиток радянської археології на Україні (1917–1966 рр.). Бібліографія» [37] є єдиною в українській радянській історіографії роботою, яка містить узагальнюючу картину розвитку археології на території України. Безсумнівною достоїнством розвідки є те, що вона містить бібліографію багатьох відомих українських археологів, серед яких чимало жінок (М.І. Вязьмітіної, В.Є. Козловської, О.О. Кривцової-Гракової, К.М. Мельник-Антонович, Н.Д. Полонської-Василенко, І.В. Фабриціус).

Біографічною за змістом є робота Іріади Герус-Тарнавецької «Наталія Полонська» [9], яка вийшла друком в середині 70-х рр. XX ст. Монографія була опублікована Українською вільною академією наук в м. Вінніпег. Цінність даної праці полягає в тому, що її авторка добре знала Н.Д. Полонську-Василенко, тривалий час працювала разом з нею.

Біографічний жанр доповнюють деякі наукові статті в радянських періодичних виданнях [30, 32]. Ці публікації присвячені ювілейним датам в житті та діяльності окремих жінок. Радянські автори досліджують біографії О.А. Кривцової-Гракової [32, с. 322–323], І.В. Фабриціус [30, с. 296–297]. Автори за однаковою схемою характеризують їх життя та наукову діяльність.

Пострадянський період характеризується інтенсифікацією цікавості до означеної проблеми. Публікується чимало видань довідкового характеру, які містять лаконічні біографічні відомості. До них належать наступні видання – «Дослідники археології України. Енциклопедичний словник-довідник» [20] (містить біографії деяких відомих жінок-археологів – М.І. Вязьмітіної, О.О. Кривцо-

вої-Гракої та інших); «Довідник з історії України» С. Білокона [5], «Енциклопедія Трипільської цивілізації» [10] (містить біографії деяких українських жінок-археологів, які досліджували Трипільську культуру – Ю.Ф. Абази, В.Є. Козловської). Ці видання мають уніфіковану структуру – констатація дат народження та смерті, лаконічний опис діяльності науковців.

Важливими для дослідження даної проблеми є регіональні збірники, які, як і попередня група праць, теж містять інформацію довідкового біографічного характеру. Наприклад, збірник «Відомі херсонські вчені-археологи. Бібліографічний довідник» [21] за редакцією М.П. Оленковського. Структурно ця праця містить комплекс статей-життєписів найбільш видатних українських археологів, серед яких є і жінки. Особливістю та перевагою даного видання є те, що кожна окрему статтю доповнює бібліографія праць вченого та бібліографія робіт, присвячених йому.

Ще одним цікавим виданням подібного виду є збірник «Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України» за редакцією В.О. Горбика [7]. Він також складається із біографічних студій, присвячених науковцям, які деякий час мешкали у Києві, вивчали краєзнавчу проблематику. З огляду на означену проблему особливо важливою є стаття даного збірника, присвячена В.Є. Козловській, відомій жінці-археологу.

Привертає увагу робота Л.П. Шумрикової-Карагодіної «Видатні жінки України і їхній внесок в розвиток національної і світової науки (друга половина XIX – середина XX століття)» [38], яка була опублікована у видавництві Дніпропетровського університету. Декілька статей даного видання присвячено жінкам-археологам. Грунтовна за змістом стаття присвячена Н.Д. Полонській-Василенко, але в центрі уваги дослідниці не археологічна діяльність Н.Д. Полонської-Василенко, а діяльність на педагогічній та історичній ниві.

До окремої, достатньо численної історіографічної групи умовно можна віднести біографічні статті в періодичних виданнях та наукових збірниках. Найбільш розлогі біографії містять збірники. У цьому сенсі слід віддати належне науковим збірникам, на сторінках яких ми іноді зустрічаємо біографічні дослідження, присвячені постатям маловідомих науковців.

Декілька збірників виходять у Дніпропетровську: «Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки», «Проблеми археології Подніпров'я: науковий міжвузівський збірник з проблем археології та давньої історії», «Над-

дніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті» та ін. В цих збірниках в різні роки були опубліковані біографії жінок-археологів України кінця XIX – початку XX ст. (К.М. Мельник-Антонович, А.А. Карцова-Миклашевська, А.А. Скриленко та ін.) [15; 28, 29]. Біографії висвітлюються за традиційним алгоритмом: головні факти біографії, наукової діяльності, висновок щодо внеску в розвиток археологічної науки.

В Києві з 1993 р. виходить збірник «Музейні читання», в якому періодично публікуються статті, які висвітлюють життєвий та науковий шлях жінок-науковців. Наприклад, наукова студія дослідниці В.М. Корпусової про діяльність М.І. Вязьмітіної [17, с. 8–12], яка містить чимало маловідомих фактів про археологічну діяльність М.І. Вязьмітіної. Наукову цінність представляє стаття І.Г. Шовкопляса, присвячена К.М. Мельник-Антонович [36, с. 6–11], в якій аналізуються її наукові здобутки, внесок дослідниці в розвиток археологічної науки кінця XIX – початку XX ст.

Важливою для з'ясування фактів біографії та наукової діяльності відомої жінки-археолога В.Є. Козловської є публікація В.В. Павлової «Сторінки життя та наукова діяльність В.Є. Козловської» [22, с. 70–83], опублікована в журналі «Археологія». В центрі уваги дослідниці археологічна діяльність В.Є. Козловської. В.В. Павлова докладно характеризує в хронологічній послідовності археологічні експедиції, в яких В.Є. Козловська брала участь; визначає її внесок в розвиток української археології в міжвоєнний період. Дослідниця не приводить жодних фактів особистого життя вченої.

Фундаментальною є колективна праця «Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014 рр.» [11], надрукована в 2015 р. Автори скурпулезно аналізують численні, різноманітні за походженням та змістом архівні документи, наукові роботи багатьох вітчизняних археологів, в тому числі жінок (В.Є. Козловської, К.М. Мельник-Антонович, М.І. Вязьмітіної). Ця колективна праця в значній мірі доповнює історію розвитку вітчизняної археології багатьма раніше невідомими фактами. Видання містить вичерпну бібліографію історії вітчизняної археології, стислий зміст статей, в яких прямо або побічно висвітлюються окремі проблеми розвитку археології в Україні.

Найбільше досліджень просопографічного, біографічного характеру присвячено Н. Полонській-Василенко. Особливу увагу привертає монографія І.В. Верби «Життя та творчість Наталії Полон-

ської-Василенко» [6]. Авторка дослідила численні архівні матеріали, створивши майже вичерпну картину життя та наукової діяльності вченої. Дослідниця зробила спробу проаналізувати чинники, що вплинули на формування світогляду та наукових уподобань Н. Полонської-Василенко. Монографія містить бібліографічний показник праць, присвячених жінці-археологу. Авторка здійснила глибокий аналіз даної особистості.

Важливою, але малодослідженою є проблема створення та діяльності освітніх археологічних закладів. Узагальнюючі фундаментальні праці з даної проблеми відсутні, існують лише роботи, присвячені вивченню діяльності окремих осередків археологічної освіти. Наприклад, дисертації К.А. Кобченко (про Київські Вищі жіночі курси) [14], О.І. Кіяна (про історичну школу В.Б. Антоновича) [12]. Вивчення даної проблеми доповнюють деякі публікації в періодичних виданнях. Наприклад, статті С.С. Пічкур [23], А.В. Ставицької [31]. Обидві авторки висвітлюють історію Київського археологічного інституту, торкаються багатьох питань навчального процесу, дослідницької діяльності.

Досліджені праці пострадянського періоду в цілому відтворюють цілісну картину розвитку археології в Україні та зокрема діяльності жінок-археологів, містять чимало важливих та цікавих фактів. Найбільш численну групу праць становлять роботи біографічного змісту, які мають спільну структуру – констатація часу і місця народження та смерті, перелік основних місць роботи та посад. В більшості досліджень переважає описовий підхід, написані вони в руслі історичної фемінології. В деяких публікаціях автори справедливо звернули увагу на те, що умовно жінок досліджуваного періоду можна віднести до двох груп – генерація аматорів та покоління жінок-професіоналів. Слід зазначити, що в більшості праць з археологічної проблематики домінує маскулінний напрям, представники якого головну увагу приділяють вивченню діяльності чоловіків-археологів, вважаючи їх головним рушієм розвитку історичної науки та археології зокрема. Отже, остаточно чимало авторів не позбулися гендерних застарілих стереотипів.

Останню, четверту важливу історіографічну групу складають теоретико- методологічні праці з гендерної історії та археології, що визначають методологічні підходи для вивчення даної проблематики. Авторами більшості праць цієї групи є західноєвропейські та американські вчені. За кордоном проблема гендеру в суспільних дисциплі-

нах стала актуальною в 80-х рр. ХХ ст. Науковці зацікавились особливостями поведінки представників різних статей в суспільстві, їх взаємодією.

Однією із перших праць, присвячених аналізу основних засад гендерної теорії, є робота американської дослідниці Дж. Скотт (J. Scott) «Гендер – корисна категорія історичного аналізу» (“Gender: a Useful Category of Historical Analysis”) [49]. Дослідниця виділила чотири групи історичних «підсистем», запропонувавши для їх дослідження гендерний підхід.

З огляду на зазначену проблему першочергове значення для нас мають роботи, в яких розглядаються методологічні принципи застосування гендерного підходу до археологічних досліджень. Привертає увагу праця М. Конкі та Дж. Спектор «Практична програма: гендер та фемінізм в археології» (“Programme to practice: Gender and Feminism in Archaeology”) [44]. Авторки виокремили шість підходів до застосування поняття гендеру в археологічній науці. Для нашого дослідження з огляду на специфіку археології як соціокультурної наукової галузі є актуальним використання поняття гендеру як соціального конструкту [44, с. 417].

Таке саме розуміння поняття гендеру розділяла та доповнила відома американська дослідниця Р. Гілкріст (R. Gilchrist) («Гендер та археологія: переглядаючи минуле» (“Gender and Archaeology: contesting the past”) [46, с. 9]. Вона вважала, що категорія гендеру є універсальною та її можна застосовувати для аналізу поведінки людей обох статей у різні історичні епохи.

Науковці пострадянського простору в своїх дослідженнях використали науковий доробок західноєвропейських та американських вчених, доповнивши його власними публікаціями. Слід звернути увагу, що і західні, і пострадянські автори гендер розглядають на двох рівнях – біологічний рівень та соціальний. До таких праць належать роботи Н.Л. Пушкарьової («Гендерні дослідження: народження, становлення, методи і перспективи» («Гендерные исследования: рождение, становление, методы и перспективы») [24], «Гендерна лінгвістика та історичні науки» («Гендерная лингвистика и исторические науки») [25]) та Л.П. Репіної «Стать, влада і концепції «поділу сфер»: від історії жінок до гендерної історії» («Пол, власть и концепция «разделения сфер»: от истории женщин к гендерной истории») [27]. Авторки аналізують поняття гендеру, механізм його прояву в історичному процесі. На пострадянському просторі дослідники також цікавляться гендерним підходом в історії та археології.

Науковці накопичують біографічний матеріал з метою його подальшого ґрунтового аналізу.

Умовно до окремої групи праць з методології археологічних досліджень можна віднести роботи, автори яких розглядали археологічну науку крізь призму гендерного підходу. Це в першу чергу роботи американських науковців: Е. Вайлі «Гендерна теорія та археологія. Чому немає археології гендеру?» («Gender Theory and the Archaeological Record: Why is There No Archaeology of Gender?») [50], Р. Гілкріст «Жіноча археологія? Політичний фемінізм, гендерна теорія та історичний перегляд» («Women's archaeology? Political feminism, gender theory and historical revision») [47], Ч. Клаассен «Гомофобія та жінки-археологи» («Homophobia and women archaeologists») [42] та інші. Ці науковці певною мірою заповнили прогалини у вивченні даної проблеми, звернувши увагу на діяльність жінок на науковій ниві, в тому числі на археологічній. Дослідники визначили комплекс чинників, які перешкоджали жінкам працювати в цій галузі: 1) фізичні навантаження, природньо пов'язані з фізично важкими археологічними розкопками; 2) стійкі патріархальні стереотипи суспільства, які розглядали наукову інтелектуальну діяльність як виключно чоловічу справу, відводячи жінці роль виключно дружини та матері, яка повинна дбати тільки про родину; 3) політичний, ідеологічний чинник, коли сама держава, застосовуючи законодавчий ресурс, всіяко заважала, навіть відверто тривалий час забороняла інтелектуальну діяльність жінок, які були позбавлені навіть права на вищу освіту.

Згадувана вище американська дослідниця Ч. Клаассен в праці «Жінки в археології» («Women in Archaeology») [43] відтворила біографії кількох десятків жінок-археологів, які діяли в другій половині XIX – першій половині XX ст., розподіливши їх по двом генераціям: перше покоління жінок-аматорів (остання чверть XIX – початок XX ст.); друге академічне покоління жінок, які здобули відповідну вищу освіту та займалися археологією на професійному рівні (друга чверть XX ст.).

Західноєвропейські дослідниці М. Діаз-Ендрю (M. Diaz-Andreu) та М. Соренсен (M. Sorensen) в праці «Жінки-розкопщици: історія жінок в Європейській археології» («Excavating women. Towards an engendered history of archaeology») [45] аналізують діяльність жінок-археологів з кінця XIX ст. по сьогоднішній день в багатьох європейських країнах (Іспанії, Норвегії, Франції та Східній Німеччині), наводять періодизацію археологічної науки.

Американський дослідник Д. Броумен (D. Browman) працю «Культурні переговори. Роль жінок у становленні американської археології» («Cultural Negotiations: The Role of Women in the Founding of Americanist Archaeology») [41] присвятив відомим американським жінкам-археологам, діяльність яких припадає на другу половину XIX – першу половину XX ст. Науковець на прикладі численних фактів доводить, що в досліджувану ним епоху ані американське суспільство, ані державні інститути не сприймали жінок як повноправних представників наукового середовища, наукова нива вважалася суто чоловічою діяльністю. З метою домогтися можливості опублікувати власні наукові розвідки американські жінки змушені були публікувати їх від імені власного чоловіка або у співавторстві з ним. Д. Броумен у монографії наводить біографічні нариси багатьох дослідниць.

Англійська авторка Е. Морріс (E. Morris) в роботі «Жінки у Британській археології» («Women in British Archaeology») [48] продовжує тему закордонних колег, досліджуючи шлях входження англійських жінок в археологічну науку. Дослідниця приходять до таких саме висновків, наводить факти дискримінації прав жінок в науковому середовищі Британії. Авторка спирається на методи усної історії.

В Україні проблема входження жінки до наукового середовища, в тому числі заняття жінки археологією, залишається майже нерозробленою. Привертає увагу робота української дослідниці В. Агеєвої «Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму» [1], в якій авторка оригінально застосувала гендерний підхід, досліджуючи модерні зміни в українській літературі XX ст. В. Агеєва констатує наявність в українській культурі в епоху модерна конфлікту статей, формування жінок нового типу, які прагнули працювати, самостійно заробляти, намагались стати незалежними від чоловіків, планували зробити кар'єру в обраній професії.

Дніпропетровська дослідниця Д. Андросова-Байда в працях «Кар'єрні стереотипи жінки-науковця» [2] та «Феномен жінки-історика 1920-х рр.» [3] вивчає особливості становлення наукової кар'єри української жінки.

Проблему становлення кар'єри жінки в науці аналізувала ще одна українська дослідниця І. Колісник у монографії «Українська історіографія. Концептуальна історія» [16]. Вона виокремила декілька етапів у процесі становлення наукової кар'єри жінки, акцентувала увагу на впливі

психофізичної природи жінки на специфіку її кар'єри в різних сферах.

**Висновки.** Таким чином, проведений аналіз досліджуваної проблеми свідчить, що починаючи з другої половини XIX ст. по сьогодні накопичено чимало матеріалів з історії археології, історії освіти, історії жінок, з гендерної історії та гендерної археології. Значно менше наукових праць з гендерної археології.

Перші праці з'являються наприкінці XIX ст., даної проблеми стосуються побічно, в них досліджується історія становлення, розвитку археології як окремої науки в Російській імперії, діяльності осередків археологічної науки. Більшість радянських публікацій характеризується домінуванням ідеологічного підходу. Радянські науковці найбільше уваги приділяли питанням розвитку археології як наукової галузі. Найбільш поширеним жанром радянської історіо-

графії, який безпосередньо стосується означеної проблеми, є група публікацій біографічного змісту, побудована за єдиним алгоритмом. Серед пострадянських публікацій в Україні найбільш численну групу становлять публікації біографічного характеру в періодичних виданнях та довідкові видання. В цих роботах переважає описовий підхід. Більшість досліджень з гендерної проблематики належить західноєвропейським та американським авторам. В сучасній науці спостерігається зростання інтересу до вивчення проблем становища жінок, взаємин між статями. Успішно розвивається «історія жінок» з переважанням описового характеру, суто гендерних досліджень в археології небагато, більшість з них характеризується однобокістю. В Україні проблема вживання жінки до археологічного середовища залишається перспективною, але майже нерозробленою.

#### Список літератури:

1. Агеєва В. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму. К., 2008, 360 с.
2. Андросова-Байда Д.О. Кар'єрні стереотипи жінки-науковця (на прикладі української історичної науки). *Тендерна освіта в Україні: теоретичні та практичні аспекти реалізації: матеріали всеукр. наук.-практ. конф.* (Дніпропетровськ, 24 листопада 2011 р.). Дніпропетровськ, 2012, С. 88–93.
3. Андросова-Байда Д. Феномен жінки-історика 1920-х рр.: механізм творення нової ідентичності. *Историографические исследования в Украине*. К.: Институт истории Украины НАН Украины, 2008. № 19, С. 23–41.
4. Анучин Д.М. Историческая записка о деятельности Московского археологического общества за первые 25 лет его существования. *Труды VIII Археологического съезда*. М., 1890, С. 2–24.
5. Білокінь С.І. Козловська Валерія Євгенівна [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*. Т. 4: Ка-Ком. К.: В-во «Наукова думка», 2007, 528 с.: URL: [http://www.history.org.ua/?termin=Kozlovska\\_V](http://www.history.org.ua/?termin=Kozlovska_V) (останній перегляд: 20.01.2023).
6. Верба І.В. Життя та творчість Наталії Полонської-Василенко (1884–1973): монографія. Ніжин, 2008, 324 с.
7. Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України: Біографічний довідник. К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. Ч. 1, 351 с.
8. Генинг В.Ф. Очерки по истории советской археологии. У истоков формирования марксистских теоретических основ советской археологии. 20 – первая половина 30-х годов. К.: Наукова думка, 1982, 224 с.
9. Герус-Тарнавецька І. Наталія Полонська. Вінніпег, 1974, 40 с.
10. Енциклопедія трипільської цивілізації: у 2 кн. К., 2004. Т. 1, 703 с.
11. Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014 рр. К., 2015, 670 с.
12. Кіян О. Володимир Антонович: історик й організатор «Київської історичної школи». К., 2005, 492 с.
13. Клейн Л.С. История археологической мысли: курс лекций: в 2 ч. СПб., 2005, 960 с.
14. Кобченко К.А. Київські вищі жіночі курси в контексті боротьби за освіту жінок в Україні (1878–1920): дис. канд. іст. наук: спец. 09.00.12 українознавство. Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. К., 2004, 294 с.
15. Ковальова І.Ф. А.А. Скриленко (сторінки до біографії). *Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки: наук. щорічник*. Дніпропетровськ, 2006. Вип. 4, С. 154–165.
16. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. К.: Ін-т історії України НАН України, 2013, 566 с.
17. Корпусова В.М. З історії київської інтелігенції XX ст. (до сторіччя народження М.І. Вязьмітіної (22.04.1896–04.1994). *Музейні читання: матеріали. наук. конф. (Київ, 17–18 грудня 1996 р.)*. Музей іст. коштовностей України. К., 1998, С. 8–12.
18. Курінний П. Історія археологічного знання про Україну. Полтава, 1994, 140 с.
19. Лебедев Г.С. История отечественной археологии. 1700–1917, СПб.: Изд-во СПбГУ. 1992. 464 с.

20. Мезенцева Г.Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. Чернігів, 1997, 205 с.
21. Оленковський М. Вони прославили наш край. Відомі херсонські учені-археологи. Херсон, 2000. Вип. 1, 59 с.
22. Павлова В.В. Сторінки життя та наукова діяльність В.Є. Козловської. *Археологія*. 2007. № 4, С. 70–83.
23. Пічкур С.С. Археологічна освіта в Києві у другій половині XIX – на початку XX століття. *Археологія і давня історія України: зб. наук. пр.* К.: ІА НАН України, 2012, С. 208–212.
24. Пушкарева Н. Гендерные исследования: рождение, становление, методы и перспективы. *Вопросы истории*. 1998. № 6, С. 76–86.
25. Пушкарева Н. Гендерная лингвистика и историческая наука. *Этнографическое обозрение*. 2001. № 2, С. 31–40.
26. Равдоникас В.И. За марксистскую историю материальной культуры. *Известия ГАИМК*. 1930. Т. 8. Вып. 3–4, 94 с.
27. Репина Л.П. Пол, власть и концепции «разделения сфер»: от истории женщин к гендерной истории. *Общественные науки и современность*. 2000. № 4, С. 123–137.
28. Руденко Г.Г. Внесок К.М. Антонович у археологічне дослідження Катеринославщини. *Проблеми археології Подніпров'я: наук. міжвуз. зб. з проблем археології, давньої історії та етнографії*. Дніпропетровськ, 2009, С. 124–129.
29. Руденко Г.Г. Життєвий та творчий шлях К. М. Мельник-Антонович. *Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки: наук. щорічник*. Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2009. Вип. 6, С. 121–129.
30. Славин Л.М. И. В. Фабрициус: 1882 1966: некролог. *СА*. 1966. № 3, С. 296–297.
31. Ставицька А.В. Київський археологічний інститут (1917 1924) як перший осередок галузевої освіти в Україні. *Археологія і давня історія України*. К. 2012. Вип. 9, С. 263–267.
32. Формозов А.А. О.А. Кривцова-Гракова (1895 1970: некролог). *СА*. 1970. № 4, С. 322–323.
33. Формозов А.А. Очерки по истории русской археологии. М.: Изд-во АН СССР, 1961, 128 с.
34. Формозов А.А. Страницы истории русской археологии. М.: Наука, 1986, 240 с.
35. Шовкопляс И.Г. Археология Украинской ССР: библиогр. указатель: 1918–1980. АН УССР, Центр. науч. б-ка. им. В. И. Вернадского. Киев: Наукова думка, 1989, 560 с.
36. Шовкопляс И.Г. К.М. Мельник (1859–1942). *Музейні читання : матер. наук. конф.* (Київ, 24 грудня 1999 р.). К., 2000, С. 6–11.
37. Шовкопляс И.Г. Развитие радянської археології на Україні (1917–1966): бібліографія. К.: Наукова думка, 1969, 344 с.
38. Шумрикова-Карагодіна Л.П. Видатні жінки України і їхній внесок в розвиток національної і світової науки (друга половина XIX середина XX століття). Дніпропетровськ, 2003, 212 с.
39. Юргевич В.Н. Исторический очерк пятидесятилетия Императорского Одесского общества истории и древностей: (1839-1889). Одесса, 1889, С. 43–70.
40. Юргевич В.Н. Краткий очерк деятельности Императорского Одесского общества истории и древностей. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Одесса. 1886. Т.14, С. 52–58.
41. Browman D.L. Cultural Negotiations: The Role of Women in the Founding of Americanist Archaeology (Critical Studies in the History of Anthropology). University of Nebraska Press, 2013, 360 p.
42. Claassen Ch. Homophobia and women archaeologists. *World Archaeology*. 2000. Vol. 32 (2), P. 173–179.
43. Claassen Ch. Women in Archaeology. University of Pennsylvania Press, 1994, 264 p.
44. Conkey M. Programme to practice: Gender and Feminism in Archaeology [електронний ресурс]. *Annual Review of Anthropology*. № 26. P. 411–437. URL: [https://www.academia.edu/8534513/PROGRAMME\\_TO\\_PRACTICE\\_Gender\\_and\\_Feminism\\_in\\_Archaeology](https://www.academia.edu/8534513/PROGRAMME_TO_PRACTICE_Gender_and_Feminism_in_Archaeology)
45. Diaz-Andreu M. Excavating women. Towards an engendered history of archaeology. *Excavating Women. A History of Women in European Archaeology*. London, Routledge: 1998, P. 1–28.
46. Gilchrist R. Gender and Archaeology: contesting the past. London, 1999. 209 p.
47. Gilchrist R. Women's archaeology? *Political feminism, gender theory and historical revision*. Antiquity. 1991. № 65, P. 495–501.
48. Morris Elaine L. Women in British Archaeology / Elaine L. Morris. *American Anthropological Association*. 1994. Vol. 5, P. 203–212.
49. Scott J. Gender: a Useful Category of Historical Analysis. *American Historical Review*. 1986. Vol. 91. № 5, P. 1053–1075.
50. Wylie A. Gender Theory and the Archaeological Record: Why is There No Archaeology of Gender? *Engendering Archaeology*. Oxford: Basil Blackwell, 1991, P. 31–54.

**Shkoda N.A., Krylova A.M. ACTIVITIES OF UKRAINIAN WOMEN ARCHAEOLOGISTS IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – 30S OF THE 20TH CENTURY: A HISTORIOGRAPHICAL OVERVIEW OF THE PROBLEM**

*The current article analyzes the historiographical work on the issue of the activities of Ukrainian women archaeologists in the second half of the 19th – 30s of the 20th century. For the classification of works on the specified problem, the problem-chronological principle is conditionally applied, according to which the works are divided into 4 groups: 1) pre-revolutionary works; 2) Soviet historiography; 3) post-Soviet publications; 4) works on gender history.*

*The analysis of historiography shows that starting from the second half of the 19th century. to date, many materials on the history of archaeology, the history of education, the history of women, gender history and gender archeology have been accumulated. There are much fewer scientific works on gender archaeology.*

*The first publications appear at the end of the 19th century. Their authors almost do not touch on the problem of the activities of Ukrainian women archaeologists, they focus on events related to the history of the formation and development of Russian archeology as a separate science.*

*In Soviet historiography under the authoritarian regime, the ideological approach dominates. Soviet scientists, like pre-revolutionary scientists, paid the main attention to the study of the development of archeology as an independent scientific field. The most common genre of Soviet historiography, which is directly related to the stated problem, are publications of biographical content, built according to a universal algorithm.*

*Among the post-Soviet publications in Ukraine, the largest group, as in the previous era, is reference publications and works of a biographical nature in periodicals. They are dominated by a descriptive approach. The authors of most studies on gender issues are Western European and American scientists. In recent decades, there has been an increase in interest in studying the problems of the position of women and relations between the sexes. “Women’s history” is popular and successful. Purely gender studies in the field of archeology are few, most of them are characterized by one-sidedness. In Ukraine, the problem of women entering the archaeological environment is almost undeveloped. Accumulation of the source base is taking place.*

**Key words:** archeology, feminism, archaeological excavations, amateurism, higher education, museum work, women’s history, gender approach.